

проучавањима Андрићеве поетике, она представља и интелектуално подстицајно и стилски пријемчиво штиво, привлачно за читање не само научној заједници, већ и широј заинтересованој јавности.

Ана Д. Козић
Институт за књижевност и уметност
научни сарадник
anakozić92@gmail.com

UDC 821.163.41.09 Andrić I.
821.163.41.09"19"
<https://orcid.org/0000-0002-7535-0887>
Примљен: 11. август 2025. године
Прихваћен: августа 2025. године

О КРСТАШКОМ РАТНИКУ У ДОБА ПРОСВЕЂЕНОСТИ

(Ведран М. Цвијановић, *Јохан Георџ Хаман у англосаксонској критичкици*.
Београд: Задужбина Андрејевић, 2025, 237 стр.)

Проистекла из докторске дисертације и значајно проширена у односу на њу, научна студија *Јохан Георџ Хаман у англосаксонској критичкици* англисте Ведрана Цвијановића представља пионирски рад оваквог, монографског обима о Хаману на пољу српског језика и наше филологије и науке о књижевности. Структура студије је сложена, будући да се у њој аутор прихвата задатака да свој доминантни циљ, израду духовног профила по себи изузетно захтевног аутора какав је Хаман, реализује путем анализе модерне англосаксонске рецепције овог немачког мислиоца. Сходно изреченом, књига је двослојно конципирана и остварује се синтезом филолошког истраживања и рецепционистичке критике.

Садржину књиге сачињава критички преглед одабраних студија о Хаману, али ауторова првостепена намера није описна и не исцрпљује се самом секундарном литературом о немачком аутору, већ Цвијановић настоји да помоћу ње што потпуније проучи сâм Хаманов интелектуални лик. Ослањајући се, дакле, на историју рецепције у англосаксонској критици, и то ону која је настајала у периоду од друге половине 20. века, па све до данас, аутор се непрестано враћа Хамановом тексту у изворнику на немачком језику, чиме се обавезује на двоструку филолошку студиозност. Цвијановић паралелно изучава критичке студије на енглеском и Хаманова дела на немачком језику, а посебну пажњу посвећује изграђивању и заузимању властитог критичког става према односу између претпостављеног објективног значења Хамановог текста и потоњих интерпретација. Комплексности књиге, такође, доприноси и околност да су саме студије за које се аутор определио – засноване на различитим приступима и методолошким претпоставкама, од теолошких, преко политиколошких, филозофских и лингвистичких, до идејно-историјских.

У фокусу студије налази се девет проучавалаца Хамановог дела: Џон Бец (John Betz), амерички теолог и аутор монографије *После њпросветијшељствиа: њосијсекуларна визија Ј. Г. Хамана* (2009). За Бецовом теолошком интерпретацијом Хамана следи политиколошки приступ Роберта Спарлинга (Robert Sparling), канадског научника који је написао студију *Јохан Георџ Хаман и њпросветијшељски њројекајџ*

(2011). Потом се Цвијановић усредсређује на студију британског филозофа јеврејског порекла Исаије Берлина (Isaiah Berlin) *Мај са севера: Ј. Г. Хаман и појаци модерног ирационализма* (1993), при чему улази у полемику с ауторовом тезом о Хаману као једном од генератора модерног и деструктивног ирационализма. Четврта личност којом се студија бави јесте амерички филозоф Џејмс О'Флахерти (James O'Flaherty), аутор монографије *Јединство и језик: истраживање филозофије Јохана Георја Хамана* (1952). Након анализе О'Флахертијевог проблемског фокуса на Хаманово поимање језика, Цвијановић коментарише дело *Релациона метафизика Јохана Георја Хамана* (1995) америчке списатељице Гвен Грифит-Диксон (Gwen Griffith-Dickson), а у следећем одељку студије пажњу усмерава ка америчком филозофу и протестантском теологу Вилијаму М. Александру (William M. Alexander) и његовој научној монографији *Јохан Георј Хаман: филозофија и вера* (1966), у којој се анализира релација између Хамановог филозофског мишљења и његове религиозности. Седмо аналитичко поглавље Цвијановићеве студије разматра шкотског теолога Роналда Грегора Смита (Ronald Gregor Smith), чија монографија *Ј. Г. Хаман 1730–1788: истраживање хришћанске егзистенције* (1960) сужава Хаманов доживљај света на онострану пролазност, што даје повода аутору да ступи у критичку расправу са Смитом и осветли његов интерпретативни редукционизам и једностраност. Претпоследњи аутор ка којем се Цвијановић окреће јесте Лери Вон (Larry Vaughan), јеврејско-амерички историчар и германиста, који у свом раду *Јохан Георј Хаман: метафизика језика и виђење историје* (1989) промишља спрегу Хамановог поимања језика и повести с наслеђем јеврејског мистицизма. Праћење модерне англосаксонске рецепције Хамановог дела закључује се анализом монографије *Хаманов њоџед на језик и религију* (1981) америчког теолога Теренса Цермана (Terence German), који из перспективе хришћанског егзистенцијализма изучава везу између Хамановог живота и писања.

Утврдивши да је „новија англосаксонска критика допринела прецизнијем филолошком утемељењу Хамановог значаја у оквиру опште историје идеја“ (189), а понајвише захваљујући студијама Беца и Грифит-Диксонове, Цвијановић најпре указује на Бецов труд да коригује „заблуду новије англосаксонске критике“ у вези с „наводним Хамановим фанатичним ирационализмом“ (исто). Истичући „Хаманове увиде у прилогу разуму“, Бец наглашава отпор немачког мислиоца према „луританској форми секуларне рационалности“ (190), а Цвијановић нарочито апострофира значај Бецовог препознавања епистемолошке сврхе Хамановог поимања религиозности. Грифит-Диксон пак настоји да синтетизује Хаманове „некохерентне судове“ (191) помоћу „релационе метакритике“ као „интерпретативног начела“ које треба да омогући спознају „повезаности и међузависности Хаманових увида“ (исто). Како Цвијановић показује, дотична ауторка проналази „заједнички смисао“ Хаманових списа у „функционалном јединству и повезаности“ његових „антрополошких и теолошких судова“, чија је средишња тачка Хаманова мисао да се човек „може разумети само онда када га посматрамо у присној заједници са Богом и са другим људима“ (192).

Желећи да обједини политиколошку с филозофском анализом, Спарлинг изучава превасходно Хаманов сложени однос према просветитељству, који се огледа у томе да немачки мислилац, с једне стране, представља „жустру опозицију нездраво либералном, односно либертинском просветитељском духу“, но да, с друге стране, баш због свог изразитог индивидуализма Хаман оличава „радикалног просветитеља“, чију универзалност, ипак, сузбијају његова „религијска уверења као непремостива препрека за религијску толеранцију“ (191). Надаље Цвијановић критици подвргава Берлиново симплификујуће поимање Хамана као утемељитеља „модерног ирационализма“, „заклетог непријатеља просветитељства“ и „збуњене

личности“ ,скрећући пажњу на то да Берлин „у потпуности пренебрегава хришћанско-типолошку функцију Хамановог погледа на свет“ (193), као и на Берлиново неразумевање смисла Хамановог фигуративног књижевног израза, чија је, наиме, интенција да, кроз аналогују са библијским језиком, пробуди човеково осећање за надразумску сакралност света.

Настала у периоду научне заокупљености „феноменом језика у вези с когницијом“, О’Флахертијева студија сагледава Хамана као „философа језика“ (193), и то тражећи, слично Грифит-Диксоновој, идејно јединство у Хамановим разуђеним судовима о језику, притом запостављајући њихове „теолошке импликације“ (194). О’Флахерти утврђује да Хаманове мисли о језику почивају на „логички стабилној структури“, коју јемчи јединство језика и мисли у свим Хамановим списима. За разлику од Берлина, О’Флахерти улаже труд да протумачи фигуралну особеност Хамановог стила као начин да се кроз „чулно опредељени језик“ симболички посредује „саобразност когниције и стварности“ (194). Александерова монографија полази од тезе да релацију између Хаманове мисли и вере заснива начелни „однос хришћанина према свету у коме живи“ (исто). Применивши на Хаманово дело филозофски и теолошки приступ, Александер препознаје као истакнуту – Хаманову идеју божанског снисхођења, коју повезује са скрушеношћу, чије „потпуно остварење Хаман проналази у Христу“ (195). Александер објашњава синтезу снисхођења и скрушености као Хаманову визију идеала потпуног човека. Осим тога, Цвијановић посебно наглашава вредност Александеровог поимања Хамановог поетског стила, чији је циљ „сликовито дочаравање вишезначности живота, упућивање на загонетну, мистичну дубину *Библије*, али и жестока критика против-хришћанског рационализма просвећености“ (исто), као и фигурално повезивање овог страног с оностраним светом. Својим карактеристичним стилем Хаман заправо огољава недовољност појмовног апарата просветитељства и „епистемолошка ограничења разума“ (196), чији језик не може обухватити целину постојања.

Грегор Смит посматра са становишта теолошког егзистенцијализма јединство Хамановог живота и књижевне делатности, усредсређујући се на области вере, Божје речи и историје као формативне за Хаманов дух. Разматрајући Хаманов религијски препород у Лондону, поменути аутор тумачи писање немачког мислиоца као „упечатљив израз његове хришћанске вере“, којом се „преобраћени хришћанин у секуларној средини“ супротстављао „просветитељској визији света“ (198). Грегор Смит додатну пажњу посвећује Хамановом разумевању језика као симболичке конкретизације „трајног божанског логосног присуства у људском свету“ (исто), а такође и његовом поимању историје као „есхатолошке параболо“ (исто). Цвијановић, међутим, подвлачи једностраност Смитовог егзистенцијалистичког сужавања Хаманове мисли на „тренутни овоземаљски живот“, будући да такав метод „није сасвим пријемљив за потпуније разумевање“ Хаманове визије постојања, која „превазилази оквире људске стварности и садашњег тренутка“ (199). Тежњу Лерија Вона да Хаманов „поглед на језик и историју“ изведе из кабале Цвијановић оцењује као „контроверзну“. Вонова тенденциозна интерпретација наводног кабалистичког мистицизма код немачког теолога, ипак, не превиђа „емпиризам Хамановог иманентног доживљаја простора и времена“, а, уз то, плодносна је за ваљано разумевање „хијератичног значаја језика“ у Хамановом делу. Према Вону, хамановски језик поседује „сазнајно-откривалачка својства“ и „најважнији је посредник [...] између човека и Бога“ (200). У свом критичком приказу и коментару Цвијановић, осим пренаглашавања утицаја кабале на Хамана, маркира као главни проблем Воновог приступа окренутост јеврејству и јудаизму, чиме овај историчар превиђа Хаманов „христоцентризам“ (200). Најзад, методолошки поступак Цермановог хришћанског егзистенцијализма Цвијановић критикује услед тога што поменути аутор истрже

Хаманове исказе из њима одговарајућег контекста, чиме отвара комплексне теме, које „остају недовољно образложене“ (201). С друге стране, Церман успева да пружи „упечатљиво дочаран духовни портрет“ Хамана, те „јединствен интерпретативни мозаик“ његовог мисаоног профила (исто). Исправно схвативши Хаманов стил као „непоновљиви израз његовог унутрашњег бића“ и начин да се оствари „општење с Богом“, Герман испуњава основни услов да увиди Хаманов живот и дело као „неодвојиве делове једне целине“ (202). Слично Смиту, и Цермана егзистенцијалистичка оријентација наводи да се претерано концентрише на тобожњу пресудну важност садашњице за Хамана, те да, штавише, Хамана појми као „човека тренутка“ (исто), чиме промашује „сакралну симболику језика“ и „симболичко-параболичну визуру Хамановог доживљаја света, која у крајњој линији трансцендира сва егзистенцијална ограничења“ (203).

Цвијановићев „критички филолошки приступ“, који се ослања на објективни „унутрашњи смисао“ Хаманових текстова (7) потврђује се као научно поуздан и ваљан коректив пред покушајима „деконструкције Хаманових погледа“ (исто), који углавном пропуштају оно до чега је Цвијановићу несумњиво највише стало: да се очува полихисторска пуноћа Хаманове мисли и поетска вредност његовог израза. Цвијановићева повлашћена интенција – коју подупире Бецова монографија – јесте да изоштри истински просветљенички карактер Хаманове духовне активности, наиме његов труд да се хијератски фигурисаним језиком одупре ограничењима рационалног просветитељства како би указао на надразумске димензије универзума. Такође, осим самог Хамановог оригиналног текста, Цвијановићева студија веома одговорно прати шири духовно-повесни контекст Хамановог стваралаштва и његову релацију према различитим интелектуалним струјањима доба, за шта као репрезентативне истичемо оне сегменте књиге у којима су разматрани Хаманови ставови према Кантовој филозофији (в. нарочито у: 20–44), као и контекст спорова у вези с одговарајућим методама егзегезе библијског текста (конкретно, Хаманов отпор према Михаелисовој рационализацији *Библије* као подстицај за писање *Крсташких њихода једној филолога* [*Kreuzzüge des Philologen*] и, последично, развој модерне херменеутике; о томе посебно у поглављима посвећеним Бецу и Грифит-Диксоновој).

Као резултат филолошке компетентности, Цвијановићева студија *Јохан Георг Хаман у англосаксонској крсташници* драгоцен је прилог српској науци о књижевности, која се до сада није систематично бавила овом личношћу, чија је мисао од формативне важности како за уметност и идеје Гетеовог доба тако и за сазревање филологије и теологије као модерних духовних наука. Поред тога што представља новину на плану теме, монографија у најбољем духу следи и сложене интердисциплинарне тенденције савремених друштвених наука, будући да истовремено прати германистичко и англистичко наслеђе, као и различите нивое самог Хамановог мишљења – од филозофије језика до теологије.

Др Вук М. Петровић

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Катедра за општу књижевност и теорију књижевности
vuk.petrovic@fil.bg.ac.rs

UDC 821.112.2.09 Hamann J. G.
<https://orcid.org/0000-0001-9839-1035>

Примљен: 23. јуна 2025. године
Прихваћен: августа 2025. године